

เทศน์เช้า วันที่ ๖ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๔

พระอาจารย์สงบ มนฺตฺสนฺโต

ณ วัดป่าสันติพุทธาราม (วัดป่าเขาแดงใหญ่) ต.หนองกวาง อ.โพธาราม จ.ราชบุรี

โดยปกติเราเป็นชาวพุทธ เราเกิดมาท่ามกลางพระพุทธศาสนา เป็นอานาจาสนา แต่พวกเราไม่รู้ตัวเลย ของสิ่งใดที่อยู่กับเรา เราไม่เห็นคุณค่าหรือ เวลาถึงต่าง ๆ ศาสนาต่าง ๆ เขามาดู เขามาศึกษา เขาจะฟังมากเลย แต่พวกเราอยู่ด้วยความคุ้นชิน แล้วด้วยชีวิตประจำวันด้วย

ชีวิตประจำวันเราต้องปากกัดตีนถีบ เราต้องทำมาหากิน สิ่งที่ทำมาหากิน เราหมกมุ่นแต่เรื่องทำมาหากินไป พอหมกมุ่นเรื่องทำมาหากิน ทำมาหากินเพราะเหตุใด เพราะเราได้ชีวิตมา เราได้เกิดมาเป็นมนุษย์ เราเกิดมาได้สถานะในทางสังคม เราอยู่ในสังคม สิ่งนี้มันเกิดมา สิ่งที่เราหา กิน หาเงินเพื่อเลี้ยงชีวิตไป

แต่คำว่า “ชีวิต” ชีวิตมันคืออะไร? ชีวิตมันคืออะไร คือตัวความรู้สึก คือตัวจิต ตัวจิตตัวนี้ เวลามันทุกข์ มันเร่าร้อน มันไม่มีใครดูแลมัน เห็นไหม เราว่าเราดูแลชีวิต แต่เรามองข้ามความเป็นจริงในหัวใจของเราไป ดูแลชีวิตคือชีวิตปัจจุบันนี้

ชีวิตที่เราไม่มีกิน เราคิดว่านี่คือชีวิตของเรา แต่ชีวิตนี้มันได้มาเพราะเหตุใดละ มันได้มาเพราะปฏิสนธิจิต เกิดในไข่ เกิดในครรภ์ เกิดในน้ำคร่ำ เกิดในโอปปาติกะ การเกิดอันนี้ ในพระพุทธศาสนาสอนที่นี่ ถ้าพระพุทธศาสนาสอนที่นี่ เห็นไหม เรามองข้ามความเป็นจริงไป

เราอยู่กับโลก โลกกับกรรม ของมันซ้อนกันอยู่ แต่พวกเราไม่มีความเข้าใจ พอไม่มีความเข้าใจ เราก็ศึกษาเป็นประเพณีวัฒนธรรม เราก็ภูมิใจว่าเราเป็นชาวพุทธ เวลาหลวงตาท่านพูด “ชาวพุทธตั้งแต่อยู่ในท้อง ไม่ได้เกิดมาแล้วบอกว่าเป็นชาวพุทธ”

อาจารย์ของเราที่ล่วงไปแล้ว ครูบาอาจารย์ของเราล่วงไปแล้ว เห็นไหม คำว่า “ล่วงไป” ในครอบครัวถ้ามีปู่ตายาย เขามีความอบอุ่น เพราะเป็นผู้เฒ่า รัตติกาล รู้เกมในชีวิต จะคอยสั่งสอนเรา มีปู่ย่า มีตาเมีย ยามีพ่อแม่ แล้วปู่ตายายพ่อแม่ต้องล่วงไปเป็นธรรมดา บัดนี้ครูบาอาจารย์ของเราล่วงไปแล้ว เราต้องพยายามย้อนกันมาให้ได้ เราต้องมีสติปัญญา เรารักษาชีวิตเรา

ถ้าเรามีปู่ย่าตายาย มีพ่อแม่มีแม่ เขาจะคุ้มครองเรา เราก็มีความอบอุ่นเป็นเรื่องธรรมดา ต่อเมื่อปู่ย่าตายายของเราล่วงไปเป็นเรื่องคติธรรม เป็นธรรมดา เราจะต้องยืนตัวของเรา เราต้องเป็นผู้ใหญ่ขึ้นมา พอเป็นผู้ใหญ่ขึ้นมา เป็นผู้ใหญ่ในฐานะสิ่งใด ถ้าเป็นผู้ใหญ่ในฐานะของโลก โลกเขาก็นับถือกัน เขาเชิดชูกันด้วยศักยภาพ ด้วยโลกธรรม ๘

แต่ถ้าคุณธรรม มันแสดงออกได้นะ คนอยู่ในพวกนักปฏิบัติ เรื่องคุณธรรมเขาจะรู้ของเขา ใ้ได้ว่าคุณธรรมมีมากมีน้อยแค่ไหน มีมากมีน้อยแค่ไหนก็ในความเป็นหลักเกณฑ์นะ เห็นไหม การแสดงออก คุณติ จะรุนแรง จะเข้มข้นแค่ไหน แต่ถ้าไม่เป็นธรรมนะ สิ่งใดฝนตกฟ้าร้อง ฝนไม่ตก นี้มีแต่ความรุนแรง ทางโลกมีแต่ความรุนแรง มีแต่การเอาวัดเอาเปรียบกัน ฟ้าร้องครืนๆ เลยนะ บอกฉันเป็นธรรม ฉันเป็นธรรมนะ แต่มีแต่ความเร้าร้อน

แต่ในของครูบาอาจารย์เรา เห็นไหม คุณติ เวลาหลวงปู่มั่นท่านเทศน์ว่าการของท่าน ท่านรุนแรงขนาดไหน รุนแรงเพื่อจะปราบกิเลสใจ ฟ้าร้องครืนๆ นะ แล้วมีฝนตกชุ่มเย็นไปหมดนะ ข้าวปลาในนาข้าว ในเรือสวนไร่นามันจะมีความชุ่มชื้น มันจะมีอาหารของมัน

นี่เหมือนกัน เวลาครูบาอาจารย์ท่านจะเข้มข้นขนาดไหน ความเข้มข้นอย่างนั้น การแสดงออกอย่างนั้น มันแสดงออกด้วยความเมตตาธรรม ความเมตตาธรรมมันมีฝน มีพืชพันธุ์ธัญญาหาร

พืชพันธุ์ธัญญาหารเกิดจากไหน? เกิดจากหัวใจของเรา หัวใจของเราถ้าได้ประพฤติปฏิบัติขึ้นมา หัวใจของเรามีหลักมีเกณฑ์ขึ้นมา เห็นไหม มันเลี้ยงตัวเองได้ เราจะเติบโตขึ้นมาไง

นี่เราอยู่ของเรา เราอาศัยพ่อแม่ทำมาหากินใช้ไหม ได้รับ แบบมือขอ แบบมือเอาต่างๆ เราก็เลี้ยงชีพมันเป็นเรื่องธรรมดา คนเกิดมามันต้องเป็นเด็กมาก่อนทั้งนั้นแหละ เขาจะเป็นจักรพรรดิ จะเป็นอะไร เขาก็เกิดมาเป็นทารกทั้งนั้นแหละ พ่อแม่เลี้ยงดูมา เกิดขึ้นมาเพื่อเติบโตขึ้นมา

จิตใจของเราก็เหมือนกัน เราอยู่กับครูบาอาจารย์ ครูบาอาจารย์กล่อมเกลี้ยงเลี้ยงดูเรา เราจะต้องเจริญเติบโตขึ้นมา ฝนจะตกแดดจะออกขนาดไหน มันจะทำให้พืชพันธุ์ธัญญาหารนั้นเจริญงอกงามขึ้นมา ความงอกงามขึ้นมาเพราะมันเป็นข้อเท็จจริงอย่างนั้น

แต่ถ้าเราปฏิเสธของเรา เราไม่เข้าใจของเรา สิ่งใดที่เกิดขึ้นมาเราปิดกั้นไว้ ฝนตกแดดออก เราก็สร้างที่มุงที่บังไว้ มันเข้ามาไม่ถึงหัวใจของเรา เกิดสิ่งใดขึ้นก็ว่าไม่ใช่เรื่องของเรา ไม่ใช่เรื่องของเรา

มันจะเป็นเรื่องของเราหรือไม่เป็นเรื่องของเรานั้นมันเป็นอีกเรื่องหนึ่งนะ อีกเรื่องหนึ่ง หมายถึงว่า กิเลสหยาบกิเลสหนาขนาดไหน กิเลสบางขนาดไหน ถ้ากิเลสมันบางขึ้นมา สิ่งนั้นมันเป็นศีลธรรม สิ่งใดควรแก้ไข สิ่งใดมันสะท้อนหัวใจของเรา เห็นไหม

เวลาฟังธรรมขึ้นมา เวลาทำผิดพลาดขึ้นมา เราจะมีอารมณ์ระแวงตลอดเวลา เวลาครูบาอาจารย์เทศน์ขึ้นมา มันจะซึมเข้ามาในหัวใจของเราเลย ขนาดท่านยังไม่ทันเทศนาว่าการเรากี่วันไหนไปแล้ว แต่ถ้ามันมีสิ่งใดขึ้นมา เห็นไหม การดูแลการปกครองกันมันปกครองอย่างนี้ไง “การปกครองตั้งแต่มนโกรรม”

ความคิด ความริเริ่ม มโนกรรม วชิกรรม กายกรรม ถ้าเกิดมนโกรรม กรรมสิ่งที่คิดดี ทำสิ่งที่ดี การแสดงออกมามันจะแสดงออกมาเป็นสิ่งที่ถูกต้องดีงาม แต่มโนกรรมมันเป็นการทุจริต มันเบียดเบียนคนนะ เรายังไม่รู้ลึกตัวเลย ครูบาอาจารย์ท่านรู้แล้วนะ มันเบียดเบียนคน คือมันเบียดเบียนหัวใจขึ้นมา คุณสิ เวลาคนโกรธ คนต่างๆ เลือดจะสูบฉีดแรงมากในหัวใจของเรา

นี่ก็เหมือนกัน เวลามันคิดสิ่งใด มันเบียดเบียนคนแล้วแหละ แต่เพราะกิเลสตัณหาความทะยานอยาก ด้วยความหนาของเรา การเบียดเบียนตน เห็นไหม คุณสิ เขาติณนินทา เขากล่าวร้ายว่าเรา มันเกิดโทษะ เกิดความโกรธขึ้นมา มันเกิดโทษะ หน้าจาก็ปิดบังไว้ คิดวางแผนต่างๆ ขึ้นมา เราจะทำของเรา นี่มันเบียดเบียนตน เบียดเบียนตนก็คือการทำลายหัวใจแล้วนะ

เจตนาดี การทำบุญกุศลของเราเกิดมาจากไหน วัตถุประสงค์ของเป็นเครื่องแสดงออกของน้ำใจ ถ้ามีน้ำใจ วัตถุประสงค์ของนี้มันแสดงออกได้ มโนกรรมอันนั้นไง มโนกรรมนั้นคิดดี ทำดี วัตถุประสงค์ของเป็นเครื่องแสดงออกเท่านั้น

เวลามันคิด นิมโนกรรม เห็นไหม มโนกรรมมันเกิดขึ้น เวลามันทำไป อารมณ์ความรู้สึกก็เป็นวัตถุนหนึ่ง วัตถุนหนึ่งมันแสดงออกไป แสดงออกไปที่ไหนล่ะ? มันแสดงออกไปจาก

หัวใจ ถ้าหัวใจแสดงออกไป ผลของมันจะตอบที่ไหนล่ะ? ก็ตอบลงไปที่หัวใจนั้น ถ้าหัวใจนั้น นี่ใครทำลายมัน ใครทำลายมัน

เราเองคิดไม่ดี ทำไม่ดี ทำลายมันเอง แต่ครูบาอาจารย์ท่านบอกว่า สิ่งนั้นไม่ดีนะ ท่านบอกว่า สิ่งนี้ไม่ดี ควรจะละ ควรจะควบคุมมัน เราก็บอกว่าการควบคุมนี้มันแสนยาก มันทำไม่ได้ สิ่งที่ทำไม่ได้เพราะมันเป็นธรรมชาติ มันเกิดขึ้นมาเอง...นี่เพราะค้นหาความทะยานอยากมันรุนแรง เห็นไหม

แต่ถ้าเรามีสติปัญญา ครูบาอาจารย์ท่านเตือนเรามา ท่านเตือนมา ท่านต้องทำของท่านได้ ครูบาอาจารย์ องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าท่านมาแล้ว ถ้าทำได้เราตั้งสติ ลองดูสิ! ลองดูสิ!

เวลามันจะรุนแรงขนาดไหน ถ้าเรามีสติปัญญา สติยับยั้งมันๆ เริ่มต้นมันก็ไม่ไหวทั้งนั้นแหละ เด็กมันจะไปสู้อะไรกับผู้ใหญ่ ผู้ใหญ่มันมีสมอง มันมีกำลัง มันหลอกเด็ก มันเอาเด็กไปใช้ประโยชน์ได้ทั้งนั้นแหละ

หัวใจของเราเพิ่งฝึกหัดใหม่ ก็เลยค้นหาความทะยานอยาก พญามาร “มารเอ๋ย เธอเกิดจากความดำริของเรา” มารมันครอบคลุมหัวใจมา เกิดตาๆ ก็หมิ่นก็แสนชาติ มาคู่กับมารมันหลอก มันเป็นผู้มีอิทธิพลในหัวใจของเรา แล้วพอเรามาศึกษาธรรมะ เราตั้งสติขึ้นมาแล้ว มันยิ่งกว่าเด็กอ่อน เป็นวันเลย ยังไม่ได้ตั้งอะไรขึ้นมาเลย เราจะเอาอะไรไปสู้กับมันล่ะ สิ่งที่อยู่กับมัน มันก็ต้องฝึกใช้ใหม่ มันฝึก มันมีกำลังใจ

ครูบาอาจารย์ท่านทำเป็นตัวอย่างขึ้นมา พอเราเป็นเด็ก เราทำอะไรก็ไม่ประสบความสำเร็จไปทั้งนั้นแหละ ไปดูลิงปลุกสร้างในโลกเขาสี ทำไมเขาทำได้ล่ะ นายช่างใหญ่เขาทำขึ้นมาเป็นตึกรามบ้านช่องขึ้นมามหาศาลเลย เพราะอะไร เพราะเขาเป็นนายช่าง เขามีการฝึกฝนมา เขาสืบต่อกันมา

นี่ก็เหมือนกัน ครูบาอาจารย์ท่านประพฤติปฏิบัติขึ้นมา ท่านเหมือนนายช่างใหญ่ ท่านรู้ของท่าน ท่านเห็นของท่าน ท่านถึงบอกเรา เตือนเรา พ่อแม่ครูอาจารย์ต่างๆ ที่เราอยู่กับท่านมา เราก็มีความอบอุ่น ท่านควบคุมเรา ท่านปกป้องดูแลเรามา นี่ท่านล่วงไปแล้ว เราก็ต้องฝึกของเราขึ้นมา ฝึกขึ้นมา เห็นไหม

คูสิ เวลามันยังขึ้นมามันยังอย่างไร ครูบาอาจารย์ท่านบอกท่านสอนขึ้นมา มันต้องทำได้ ทำได้ ถ้าทำได้ขึ้นมา เราบอกว่าเราทำไม่ได้ เราทำไม่ได้ เพราะเรายังไม่เห็นผลประโยชน์กับมัน แต่ถ้าเราตั้งสติขึ้นมา เราฝึกฝนขึ้นมา เราทำของมันขึ้นมา มันจะเริ่มเห็นผลนะ อิม! มันก็เป็นได้อย่างนั้นจริงๆ มันทำได้จริงๆ ถ้ามันทำได้จริงๆ เห็นไหม ปัจจัตตัง สันทิฏฐิโก เรารู้ของเรา

สมบัติของเรา เราแสวงหาของเรามา เราสงวนรักษานะ คูสิ เวลาแบมือขอพ่อแม่ เงินทองใช้จ่ายด้วยความฟุ่มเฟือยเลย เวลาทำงานขึ้นมา พอเงินเดือนออก อ้อหิม! กว่าจะได้เงินมาเป็นเดือนเป็นปี มันทุกข์ยากนะ จะรู้จักใช้รู้จักสอย เห็นไหม ของได้มาโดยไม่มีหลักไม่มีเกณฑ์ เราจะใช้สอยด้วยความฟุ่มเฟือย ของที่เราได้มาด้วยหัวใจของเรา ของที่เราฝึกมาด้วยความลำบากยากแค้น สติตั้งขึ้นมาอย่างไร สมาธิตั้งขึ้นมาอย่างไร แล้วปัญญาขึ้นมามันจะรวบรวมขึ้นมาอย่างไร เห็นไหม มันได้ด้วยความยากแค้น

เวลาศึกษาขึ้นมา ในปริยัติ สील สมาธิ ปัญญา เราก็มีอยู่แล้ว ทุกคนก็มีอยู่แล้ว ก็มีอยู่แล้วก็นึกเอา ชีวิตนี้ก็ได้มาแล้ว ชีวิตนี้ก็มีอยู่แล้ว เพราะอะไร เพราะเราสร้างบุญกุศลมา เราถึงได้เกิดมาเป็นมนุษย์ เกิดมาจากพ่อจากแม่ เห็นไหม กตัญญูกตเวทีกับพ่อแม่ นี่เครื่องหมายของคนดี เรา กตัญญูกตเวทีกับคนที่มีคุณกับเรา

คนที่มีคุณกับเรา แค่บอกกล่าวเรา แค่เตือนเรา เขามีคุณกับเราทั้งนั้นแหละ คำว่า “มีคุณกับเรา” เห็นไหม คำว่า “คุณ” กตัญญูกตเวทีนี่เครื่องหมายของคนดี เราเกิดมาจากพ่อจากแม่ เราได้ชีวิตนี้มา เราได้จากคุณงามความดีของเรามา เราได้เกิดกับพ่อกับแม่ พ่อกับแม่กล่อมเกลี้ยงเลี้ยงดูเรามา พอเวลาเราศึกษา เราประพฤติปฏิบัติขึ้นมา มันเป็นสมบัติของเรา เห็นไหม ถ้าสมบัติของเราขึ้นมา ผู้ใดเห็นสมณะ นี่เป็นมงคลอย่างยิ่งนะ แล้วเราได้รู้จักสมาธิธรรม ปัญญาธรรม

ปัญญาที่เขาคิดกันอยู่นี้มันเป็นปัญญาสาธารณะ ปัญญาวิชาชีพ ปัญญาโลก โลภียปัญญา ปัญญาที่เกิดขึ้นมาเกิดมาจากภพ ทุกคนมีชีวิตขึ้นมาก็มีความคิดทุกคน แต่ความคิดละเอียดหยาบแตกต่างกันไป สิ่งนี้มันมีของมันอยู่แล้ว แต่พอเราทำความเข้าใจเข้ามา จะมีอยู่แล้วขนาดไหน เวลามันเกิดปัญญาขึ้นมา ปัญญาอันนี้โลกเขาไม่ใช่กัน ปัญญาอย่างนี้เอาไปหากินไม่ได้

การทำมาหากิน เห็นไหม ทางวิชาชีพเรามีความชำนาญขนาดไหน นั่นคือวิชาชีพของเรา แต่ปัญญาที่มันเกิดจากหัวใจของเรา เราจะไปโชว์ใครได้ เราจะไปบอกใครได้ มันเป็นสันติภูมิจิโก มันเป็นภาวนามยปัญญา มันเกิดจากการภาวนา เกิดจากความเป็นจริงขึ้นมา สติปัญญานี้มันจะมารื้อค้นรื้อถอนในหัวใจของเรา

ถ้ารื้อถอนในหัวใจของเรา มันเป็นอริยทรัพย์ มันเป็นทรัพย์จากหัวใจ มันเป็นทรัพย์ เห็นไหม สัจจะ อริยสัจจะ อริยสัจจะนี้มันเกิดที่ใจ สัจจะนี้เป็นเครื่องแสดงออก เป็นสัญญา ทำสัญญา ทำต่างๆ เขียน นั่นเป็นสัจจะทางโลก แต่อริยสัจจะ สัจจะระหว่างกิเลสกับธรรมในหัวใจ ถ้าเวลากิเลสมันหลอก มารมันควบคุมอยู่ ผู้มีอิทธิพลในหัวใจของเรา เวลามันมีกำลังของมันขึ้นมา มันควบคุมใจของเราอยู่ เรามีแต่ความพ่ายแพ้ตลอดเลย แต่พอเวลาเราสร้าง เราพยายามฝึกฝนของเรา ฝึกฝนของเรา ถ้าไม่ฝึกฝน ไม่มี

ชื่อ “ศีล สมาธิ ปัญญา” มันอยู่ในตำราทั้งนั้นแหละ มันเป็นชื่อ ไม่มีตัวจริง ตัวจริงเกิดขึ้นบนหัวใจ ถ้าหัวใจมันเกิดขึ้นมา เวลามันเกิดขึ้นมา สมาธิธรรม ปัญญาธรรม เห็นไหม มันเกิดขึ้นมา มันจะเกิดระหว่างกิเลสกับธรรมในหัวใจขึ้นมา สิ่งทีระหว่างกิเลสกับธรรม นี่สันติภูมิจิโก สิ่งที่เป็นปัญญาที่เกิดภาวนามยปัญญาขึ้นมา มันฆ่ากิเลสเป็นขั้นเป็นตอนขึ้นมา มันเป็นจากไหนล่ะ มันเป็นจากที่เราได้แอบอิงครูบาอาจารย์ของเราละ

ศึกษาขนาดไหนถึงง สิ่งที่ไม่เคยทำ ไม่เคยประสบ สิ่งใดมันก็เรวรวนทั้งนั้นแหละ แต่เราต้องมีครูมีอาจารย์เป็นแบบคนะ เป็นที่ค่ายันนะ ค่ายันว่ามันทำได้จริงๆ มันมีจริงๆ ค่ายันให้เรา มันใจก่อน แต่เวลาทำขึ้นมาแล้วมันเป็นของมันขึ้นมาจริงๆ เห็นไหม สันติภูมิจิโก มันปัจจัยตั้งกลางหัวใจ มันเกิดความเคารพบนอบนะ มันเกิดเห็นบุญเห็นคุณนะ

พ่อแม่ให้ชีวิตเรามา นี่ของจริงๆ เป็นวัตถุที่จับต้องได้เลย แต่เวลาครูบาอาจารย์ท่านให้ธรรม ธรรมเวลาเกิดขึ้นมามันเป็นความรู้สึกจากภายใน แล้วเอาอะไรมาวัดกันล่ะ เราเอาอะไรวัดกัน แต่ถ้าใจมันเป็นจริงขึ้นมา มันวัดกันที่นี้ มันลงกันที่นี้ มันเคารพบูชาที่นี้ละ ถ้ามันเคารพบูชาเห็นไหม เวลาครูบาอาจารย์ท่านกราบองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระรัตนตรัย พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เป็นแก้วสารพัดนึก เรานึกได้แค่ไหนล่ะ

เราเป็นโยมนะ เราก็นึกได้ด้วยประเพณีวัฒนธรรม เห็นไหม เป็นแก้ว แก้วมันก็เศร้าหมอง แก้วมันก็มีฝุ่นจับ มันก็ต้องเช็ดๆ ถูๆ อยู่แน่ละ แต่ถ้าเวลาปฏิบัติขึ้นมา มันเป็นสันติภูมิโก มันเป็น อริยสัจจะอยู่ที่ภายใน ฝุ่นอะไรจะไปเกาะมัน อะไรจะไปจับต้องมัน แต่ผู้ที่ปฏิบัติจับต้อง ผู้ที่ปฏิบัติเป็นผู้รู้ ผู้ปฏิบัติเป็นผู้ทำตามความเป็นจริง เราจะเป็นผู้ใหญ่ขึ้นมา เราจะเติบโตขึ้นมา

เราอยู่ใต้ชายธงของครูบาอาจารย์มา แล้วครูบาอาจารย์ก็ล่วงไปแล้ว เราจะต้องเติบโตขึ้นมา แล้วเราจะต้องฝึกฝนตัวเราให้อยู่ในหลักในเกณฑ์นะ ถ้าเราประพฤติปฏิบัติไปไม่ถึงที่สุด แห่งทุกข์ มันก็ภพชาติสั้นเข้า ภพชาติสั้นเข้า ถ้าเป็นโสดาบันก็อีก ๗ ชาติเท่านั้น แต่ถ้ายังไม่เป็น เราพยายามตั้งสติของเรา ทำให้ได้ ทำได้ทั้งนั้น ทุกคนทำได้ ทำได้เพราะอะไร

เพราะการกระทำ มโนกรรม คุณิ เขาอาบเหงื่อต่างน้ำเพื่อหาเงินหาทอง เขาลำบากขนาด ไหน เราทำในหัวใจของเรา มโนกรรม กรรมที่เกิดการกระทำของหัวใจ หัวใจเกิดการกระทำ เกิด สติเกิดปัญญา แล้วปัญญาอย่างนี้ ผู้นั้นชำระกิเลสของผู้นั้นเอง ผู้นั้นจะรู้ของผู้นั้นเอง แต่เวลา แสดงธรรมออกมามันบอกหมด ถ้าไม่รู้ไม่เห็น มันจะพูดอะไรออกมา ถ้ารู้ถ้าเห็น สิ่งทีพูดออกมา พูดจากประสบการณ์ พูดจากความจริงในหัวใจนั้น

เราจะเติบโตขึ้นมา เราอาศัยครูบาอาจารย์ อาศัยพ่ออาศัยแม่ เราก็ต้องเป็นผู้ใหญ่ขึ้นมา เรา จะต้องยืนในสังคมได้ เราจะเป็นผู้ใหญ่มาร่วมประโยชน์กับสังคม ประโยชน์กับเราก่อน แล้ว จะเป็นประโยชน์กับสังคมด้วย เอวัง